

Nada Bobić¹
Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Originalni naučni rad
UDK 141.82:613.885–055.3(091)
141.82:305–055.3(497.1)“19/20”
Primljen: 23.6.2022.
Prihvaćen: 5.9.2022.

DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2203340B>

HOMOSEKSUALNOST, KVIR I MARKSIZAM: PREGLED ISTORIJE I POGLED IZ (POST)JUGOSLOVENSKE PERSPEKTIVE*

Homosexuality, Queer and Marxism: An Historical Survey and a View from the (post)Yugoslav perspective

APSTRAKT: Kompleksan odnos kvira i marksizma, i s njima uvezanih koncepata roda i klase, opresije i eksploatacije, pitanje je koje se iznova pokreće unutar progresivnih teorija i pokreta. Ko ima prioritet? Ili, da li je pitanje prioriteta posve pogrešno, već je potrebno odgovoriti kako se ovi koncepti međusobno uslovljavaju? Odgovori na ova pitanja zavise i od toga kako uopšte koncipiramo višestruke istorije kvir marksizma. Stoga je ovaj tekst podijeljen na dva segmenta. Prvi se odnosi na istoriju kvir marksizma na Zapadu. Korpus prvog segmenta uključuje do sada dominantne pristupe ovoj istoriji i radove autorki i autora poput Marija Mielija i Guyja Hocquenghema iz perioda druge polovine 20. vijeka, te pisanja jednog od začetnika kvir marksizma Petera Druckera iz prošle decenije. Drugi segment rada u središte stavlja savremene dekolonijalne perspektive na kvir marksističku istoriju u nastajanju, sa akcentom na dosadašnja proučavanja homoseksualne istorije tokom perioda socijalističke Jugoslavije. Na samom kraju, ukratko se skicira polje postjugoslovenskog kvir marksizma koje je u nastajanju.

KLJUČNE RIJEČI: kvir marksizam, istorija homoseksualnosti, (kontra)revolucija, dekolonizacija, (post)jugoslovenska perspektiva

ABSTRACT: The complex relationship between Queer and Marxism, and the related concepts of gender and class, oppression and exploitation, is the question that gets raised time and again within progressive theories and movements. Which one has the priority? Or, is the priority issue totally wrong, and one needs to answer instead how these concepts mutually condition each other? The answers to these

1 nadja.bobicic@fpn.bg.ac.rs

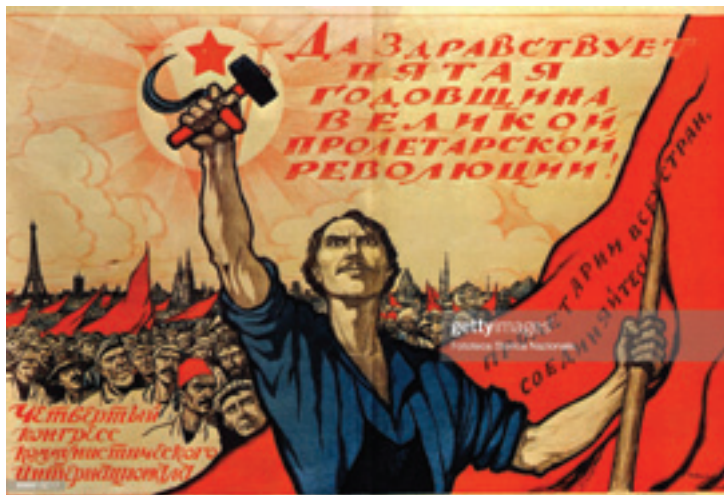
* Rad je podržan sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučno-istraživačkog rada NIO u 2022. godini br. 451-03-68/2022-14 od 17. 01. 2022. godine.

questions also depend on how we conceive the multiple histories of Queer Marxism. Therefore, this essay is divided into two parts. The first part deals with the history of Queer Marxism in the West. The corpus of works upon which this segment is based involves so far dominant approaches to this history and works by authors like Mario Mieli and Guy Hocquenghem from the second half of the 20th century, as well as the writings by one of the founders of Queer Marxism, Peter Drucker, from the last decade. The second part focuses on the present-day decolonial perspectives on Queer Marxist history in the making, and in particular, previous studies of homosexual history from the Yugoslav socialist period. In the end, we provide a brief sketch of the field of post-Yugoslav Queer Marxism in the making.

KEYWORDS: Queer Marxism, history of homosexuality, (contra)revolution, decolonization, (post)Yugoslav perspective.

1. Kvirovanje istorije marksizma

Jedna moguća vizuelizacija radničkih komunističkih revolucija s početka 20. vijeka jeste propagandni poster Ivana Simakova nastao povodom obilježavanja pet godina od Ruske oktobarske revolucije (slika 1).

Slika 1. „Živjela peta godišnjica Velike proleterске revolucije!” (propagandni poster); ilustrovaо Ivan Simakov; litografija u boji; SSSR, Moskva 1922. Ilustracija u e-formatu dostupna u bazi Fototeca Gilardi/Getty Images.

Na ilustraciji je u prvom planu sovjetski radnik, u pozadini su radnici iz različitih krajeva svijeta. Ta slika „bijelog” radnika koji predvodi dominantno mušku internacionalnu revoluciju, međutim, samo je jedan način simboličke predstave istorije komunističkih borbi. Sa velikim pobjedama antikolonijalnih revolucija iz druge polovine prošlog stoljeća, „boja” revolucije poprimila je i druge nijanse, a i njen se opseg proširio maltene na cijeli svijet. Revolucije su prošle, naslijedile su ih mnogobrojne kontrarevolucije, zajednička crvena boja je izbljedjela, a

neoliberalizam djeluje kao apsolutni pobjednik. S druge strane, u trenutnom kontekstu višestruke globalne krize – zdravstvene, ekonomske, mirovne – izgledna je sve veća potreba za ujedinjavanjem progresivnih političkih snaga na ljevici.

Sam termin 'ljeвица' se može različito određivati, a u savremenim evropskim parlamentarizmima je toliko rastegnut da podrazumijeva čak i centrističke, reformističke struje, koje sa sindikalnim i revolucionarnim praksama iz 20. vijeka imaju zajedničko samo ime ili površne birokratizovane strukture. Nasuprot ovim tendencijama neoliberalne kooptacije termina *ljeвица*, on se u ovom tekstu koristi kao najširi termin koji može da obuhvati različite radikalne i revolucionarne struje koje nastaju iz marksizma, anarhizma, antikolonijalizma, ljevičarskih feminizama, ljevičarskih eko-pokreta.

Uzevši u obzir tako široko definisanje savremene ljevice, važno je iz današnje perspektive još jednom osmotriti istoriju i kritički pogledati u kojim su trenucima u prošlosti savezništva bila izgrađena, u kojim oslabljena; koje društvene grupe su bile aktivan i značajan dio ljevičarskih borbi, ali često bivale i prva djeca koju je sopstvena revolucija progutala. Vratimo li se tako na prethodnu simboličnu sliku revolucionara – osim revolucionarke – na njoj nedostaje još barem jedna figura: to je prikaz komunistkinje i komuniste koji izlaze izvan cis okvira, osobe iz LGBTQ+ zajednica. Ipak, oslobođenje seksualnosti, kako se to ranije nazivalo,

ili borba protiv rodne opresije, hetero- i homonormativnosti, a za kvir zajednice, rečeno današnjim jezikom, dio je revolucionarnih borbi od samih početaka, i o njoj će biti riječi u nastavku teksta.

O tome svjedoči još jedna ilustracija, objavljena istih godina kada i Simakov plakat. Na ovoj je ilustraciji prikazan logo revolucionarnog komuniste koji nag ponosito nosi zastavu sa petokrakom, pokazujući kako je seksualna revolucija neodvojiva od opštedruštvene (slika 2). Pitanje je da li je u kolektivnom marksističkom sjećanju ova figura ostala na marginama istorije? Zašto bi radnik sa srpom i čekićem bio privilegovana slika predstavnika revolucije u odnosu na ovaj drugi, ili u odnosu na prikaze borbenih žena ili možda grupa osoba različitih tijela i identiteta?

Namjera ovog teksta jeste, stoga, da skicira nekoliko ključnih tački istorije homoseksualnosti i kvir marksizma tokom revolucija iz

Slika 2. Logo iz njemačkog izdanja *Seksualne revolucije u Rusiji* Grigorija Batkisa iz 1923. godine; ilustracija iz knjige *The Early Homosexual Rights Movement (1864–1935)* (Lauritsen & Thorstad, 1974)

prve polovine dvadesetog vijeka, zatim za vrijeme studentskih pokreta nastalih krajem šezdesetih godina, i najzad, (post)jugoslovenskog socijalizma. Pri tome razliku između pojmova *istorije homoseksualnosti* i *kvir istorije*, kojima se u tekstu služimo, razumijemo najprije hronološki: za periode prije devedesetih godina 20. vijeka koristiće se termin *istorija homoseksualnosti*, a kada je riječ o tendencijama tokom prethodne tri decenije koristiće se termin *kvir istorija*, jer je to period od kada se ova teorija i njena specifična terminologija razvijaju. Akronim LGBTIQ+, s druge strane, koristi se kao „kišobran-termin” za osobe različitih rodnih i seksualnih identiteta.

Takođe, na ovom je mjestu važno definisati i teorijsku poziciju iz koje se LGBTIQ+ i kvir istorija u tekstu sagledava. Unutar kvir teorije postoji više struja i moguće ih je različito kategorizovati. U ovom tekstu, koristi se podjela koju je definisao Bernini (2020). On kvir teoriju dijeli na tri grane: revolucionarni frojdo-marksizam, radikalni konstruktivizam i antidruštvene teorije (Bernini 2020, 56). U frojdo-marksizmu, poput onog Marija Mielija, seksualnost se interpretira kao seksualna želja, od čijeg oslobođenja zavisi i subjektova sopstvena sloboda, objašnjava Bernini. U radikalnom konstruktivizmu Michela Foucaulta i Judith Butler, prema Berniniju, seksualnost se prije svega razumije kao seksualni identitet oblikovan normama kojima se subjekat može oduprijeti. A u antidruštvenim teorijama Lea Bersanija i Leeja Edelmana seksualnost se shvata kao seksualni nagon koji razara subjekat kroz uživanje (fr. *jouissance*) (Bernini 2020, 56). Izuzetak od ove teorijske podjele predstavlja literatura koja se bavi proučavanjem položaja homoseksualnih osoba tokom socijalističke Jugoslavije, a uvršena je kao važan dodatak osvjetljavanju iskustava ove zajednice tokom perioda samoupravljanja.

Nakon pregleda ove istorije, kroz njene „uspone” i „padove”, onako kako je to do sada najčešće bila praksa u dominantno angloameričkoj literaturi, u posljednjem segmentu teksta fokus će biti na (post)jugoslovenskoj perspektivi. Na našem jeziku kvir marksistička struja tek je u povoju, za razliku od i dalje dominantnih poststrukturalističkih kvir pristupa.² Kada je riječ o originalnoj teorijskoj misli na domaćem govornom području, ovaj korpus je zasad najuži, a nešto je razvijeniji korpus kvir marksističke prevodne literature sa engleskog, francuskog, italijanskog jezika.

2. Revolucionarni usponi i kontrarevolucionarni padovi

2.1. Seksualna i opštedruštvena revolucija prvog talasa

Jednu od prvih istorija ranog pokreta za prava homoseksualaca od 1864. do 1935. godine i njihovu saradnju sa socijalističkim i komunističkim partijama onoga vremena priredili su Lauritsen i Thorstad (1974). U svojoj pionirskoj

2 U ovom tekstu se pod tim određenjem misli na kvir pristupe koji su proistekli direktno iz poststrukturalističkih teorija, koji se uglavnom zadržavaju na nivou analize diskursa i studija kulture, ne koristeći se pritom ni klasičnim ni savremenijim marksističkim analizama. Oni se baziraju na fukoovskom i batlerovskom pristupu, koji su oba u najmanju ruku ambivalentna, a najčešće otvoreno kritički usmjerena prema marksizmu, i koja su se razvijala tokom devedesetih i ranih dvijehiljaditih godina. Naspram njih stoje kvir marksistički pristupi, koji su osobeni po tome što nedvosmisleno koriste marksističke metode analize, bilo da ih u manjoj ili većoj mjeri povezuju sa poststrukturalističkim idejama.

studiji objavljenoj povodom onoga što određuju kao stotu godišnjicu pokreta za gej oslobodjenje, autori uspostavljaju direktnu vezu između radikalnih pokreta iz 19. vijeka sa Stounvolskom pobunom iz juna 1969. godine. Publikaciju posvećuju odgovoru na zabludu kako je pokret za gej oslobodjenje počeo u Stounvolu, dok je taj pokret zapravo već tada imao vijek dugu istoriju. Za njih Stounvol obilježava novi talas i ponovno rađanje gej pokreta (Lauritsen & Thorstad 1974, 5), čija je rana istorija, ili „prvi talas”, bila u potpunosti izbrisana zbog perioda nacizma i staljinizma, zaključuju ovi autori, te im je namjera da kratka istorija koju pišu doprinese tadašnjim borbama i revolucionarnom trenutku u cjelini.

Početak gej organizovanja autori vezuju za udruživanje homoseksualaca kako bi se ukinuo paragraf 175 Kaznenog zakona Drugog Rajha, kojim je 1871. godine seksualni akt između muškaraca dodat u kategoriju zločina. Borba za potpuno ukidanje ovog akta se nastavila još cijeli jedan vijek (akt je u raznim formama bio pod revizijom i ukidan u Istočnoj Njemačkoj, gdje je zvanično homoseksualnost izbrisana iz krivičnog zakonika 1987, a u Zapadnoj Njemačkoj 1994. godine). Ono što je važno za perspektivu ovog teksta jeste da se među saveznicima homoseksualnosti u ovoj kratkoj istoriji pominju August Bebel, koji je 13. januara 1898. godine prvi od viđenijih političkih ličnosti dao podršku peticiji pokrenutoj dvije godine ranije, da se ozloglašeni paragraf 175 zakona ukine (Lauritsen & Thorstad 1974, 13). Ne čudi što je Bebel takođe, desetak godina ranije, objavio i opsežnu studiju *Žene i socijalizam*, koja je pored studije Friedricha Engelsa *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, bila jedan od kamena temeljaca za marksističko razumijevanje tzv. ženskog pitanja u periodu od kraja 19. i početka 20. vijeka. Među poznatim ljevičarkama kao saveznicama u knjizi su se našle anarhistkinja Emma Goldman, boljševikinja Aleksandra Kollontai, jedna od prvih marksistkinja koja je sa Clarom Zetkin predvodila žensku stranu radničkog pokreta i bila poznata po tekstovima o slobodnoj ljubavi. Kollontai je bila prva ministarka u SSSR, i svijetu uopšte, i zajedno sa Inessom Armand 1919. osnivačica Ženotdela, ženskog ogranka Centralnog komiteta Sveruske komunističke partije (boljševika). U SSSR-u je ženska emancipacija išla uz ruku sa seksualnom emancipacijom. Mada je od revolucije izrađivano nekoliko verzija kriminalnog zakonika, finalna verzija zakona iz 1922. je bila radikalno modernizovana u odnosu na carinski zakon. Međutim, zbog nedostatka arhivske građe, istorijska nauka još uvijek nije uspjela da detaljno rekonstruiše cijeli proces usvajanja finalne verzije akta kojim je dekriminalizovana homoseksualnost, o čemu je detaljnije pisao Dan Healey u studiji posvećenoj upravo homoseksualnosti u revolucionarnoj Rusiji (Healey 2001, 100–125).

No ipak ostaje to da je prva socijalistička revolucija ujedno bila rodna³ i seksualna revolucija. To je bio i razlog zašto su se i ostale socijalističke i

3 Iako se istorijski koristio termin „pol”, na ovom mjestu se koristi savremeniji termin „rod”, u skladu sa današnjim feminističkim diskursom. Pri tome nije riječ samo o diskurzivnoj promjeni u terminologiji, već o teorijskom pomaku najprije uspostavljanjem termina „rod”, a potom i dekonstrukcijom binarne opozicije između pola i roda, čemu je umnogome doprinijela upravo kvir teorija.

komunističke partije tadašnje Evrope ugledale na SSSR u odnosu na različita pitanja, pa i prema ženskom pitanju i seksualnom oslobođenju. Sovjetski Savez je slao svoje delegate na Međunarodne konferencije Svjetske lige za seksualnu reformu u Berlinu (1921), Kopenhagenu (1928), Londonu (1929) i Beču (1930). Međutim, Peti kongres koji je trebalo da bude održan u Moskvi, čija je prva tačka dnevnog reda bila „Marksizam i seksualni problemi”, održan je u Brnu u Čehoslovačkoj (1932), bilježe i u svojoj istoriji Lauritsen i Thorstad. Oni navode i kako je već u Kopenhagenu bilo jasno da dolazi do promjene u politici SSSR-a, da bi u Londonu sovjetska deklaracija prestala sa pominjanjem homoseksualaca, iako su prema sovjetskom modelu usvojene dvije rezolucije, jedna koja se ticala njemačkog kaznenog zakona, a druga koja je bila model za globalnu seksualnu reformu (Lauritsen & Thorstad 1974, 66–67).

2.2. Kontraudari i rascjep između marksizma i kvira

Krajem dvadesetih godina, njemačka socijaldemokratska partija je dozvolila osnivanje Njemačke asocijacije za proleTERSKE seksualne politike (njem. *Deutscher Reichsverband für Proletarische Sexualpolitik*), prema programu Wilhelma Reicha. Asocijacija je okupila brojno članstvo od dvadeset hiljada ljudi. Međutim, čak i prije dolaska Hitlera na vlast, rukovodstvo partije je naredilo zabranu svih Reichovih knjiga (Lauritsen & Thorstad 1974, 68). Paralelno sa tim, u SSSR-u su otpočele čistke homoseksualaca, i januara 1934. je organizovano masovno hapšenje gejeva u Moskvi, Lenjingradu, Harkovu i Odesi. Dva mjeseca kasnije, u martu, donijet je zakon za kažnjavanje homoseksualnog akta, čija je kazna mogla biti duga do osam godina. Autori prve homoseksualne istorije na angloameričkom govornom području na kraju razočarano zaključuju: „Rani pokret za prava homoseksualaca je naglo prekinut tokom tridesetih, poslije sedamdeset godina postojanja, ne postigavši gotovo nikakve trajne proboje” (isto, 71).⁴ Kako je riječ o publikaciji iz 1974. godine, svakako treba uzeti u obzir da na ideju rascjepa koji je nastao tridesetih godina utiče i kontekst u kojem o ovoj istoriji pišu Lauritsen i Thorstad, a on je uslovljen masovnim antiratnim pokretom, poletom nakon studentskih pokreta iz ‘68, Stounvolskom pobunom iz ‘69.

Tadašnji proto-kvir marksistički teoretičari takođe su se bavili pitanjima odnosa seksualne i opštedruštvene revolucije. U procesu otkrivanja istorija homoseksualnosti posljednjih godina se sve veća pažnja posvećuje dvojici teoretičara, Guyju Hocquenghemu i Mariju Mieliju. Hocquenghemov doktorat je u dva dijela preveden na engleski jezik, i to *Homosexual Desire* ([1972] prevod na engleski 1978. i dopunjeno izdanje 1993) i *Gay Liberation after May ‘68* ([1974] 2022). Odlomci njihovih poznatih tekstova su od prije nekoliko godina dostupni i u hrvatskom prevodu, u publikaciji *Nepomirljivo: Radikalni kvir protiv roda, države i kapitala* (2018), koju je uredila Lina Gonan, a objavljena je u izdanju Multimedijalnog instituta.

4 „The early homosexual rights movement was cut short, in the 1930s, after seventy years of existence, having achieved virtually no lasting breakthroughs.” (Lauritsen & Thorstad 1974, 71)

U jednom od prevedenih odlomaka teksta „Uništimo seksualnost“, Hocquenghem piše kako mu se čini „da uvijek postoji nešto pogrešno između želje i revolucije, nešto što je izraženo vječnom jadikovkom onih koji bi željeli, ali ne mogu, poput ljevice, kao i onih koji bi mogli, ali ne žele, poput Komunističke partije” (Hocquenghem [1973] 2018, 39). Zato on konstatuje kako je nemoguć san uklapati tu revoluciju želje u pokret koji su činili radnici i koji je modelovan prema njihovom obliku. Zato on kao izazov novim pokretima predstavlja ne samo osmišljavanje novog revolucionarnog modela, već i opet u duhu horizontalnih pokreta onoga vremena, samo tradiciju ideje preuzimanja moći kojom su se vodili klasični radnički pokreti prve polovine 20. vijeka: „Homoseksualni su pokreti, uz neke druge pokrete, razotkrili reakcionarne implikacije čekanja da preokret dođe od strane nekog muževnog, osornog, razmetljivog proletarijata”, zaključuje ovaj revolucionarni teoretičar (isto).

Pored toga, Hocquenghem dalje objašnjava kako Komunistička partija Francuske ne uspijeva da politizuje privatnu sferu, zbog čega u stvari i odbacuje tadašnji homoseksualni revolucionarni pokret. A za razliku od politika koje odvajaju političko od privatnog, on u tekstu „Revolucija želje” argumentuje kako: „Prestravljuje nas taj stari poredak koji zaudara po leševima, te smo odlučili revolucionarnu borbu protiv kapitalističke opresije prenijeti tamo gdje je ona najdublje ukorijenjena: u samu srž našeg TIJELA. [...] ‘Revolucionarna svijest’ je samo obmana, sve dok ne prođe kroz ‘revolucionarno tijelo’, tijelo koje proizvodi vlastito oslobođenje (Hocquenghem [1972] 2018, 76–77).

Mario Mieli nešto drugačijom terminologijom iznosi sličnu kritiku mnogih heteroseksualnih „drugova” koji zagovaraju prioritet *strukturne* socioekonomske problematike, nad homoseksualnim pitanjem kao *superstrukturnim*, jer smatra da se seksualnost sadrži u samim temeljima ekonomije, da „Eros je *supstrukturni*” ([1977] 2018, 52). Drugim riječima, Mieliju je ova teza važna kako bi pokazao da je i Eros zapravo strukturalan, znači on ne može biti tretiran kao tek od sekundarnog značaja. Zato, on tim svojim „drugovima” poručuje kako je oslobođenje homoseksualnosti neophodno za postizanje sveukupne emancipacije, što njima izmiče baš zato što su zarobljeni u dominantne društvene strukture: „Trenutno je prvenstveno potiskivanje njihove gay žudnje i njihovo prilagođavanje anti-homoseksualnom tabuu, koji je toliko drag sistemu, ono što ih navodi na tretiranje homoseksualnog pitanja na *kapitalistički* način, u suštini nijećući ga” (isto, 53–54).

Poređenja radi, sličan sentiment nepovjerenja između marksizma i feminizma zavladao je krajem sedamdesetih i u zapadnim ljevičarskim feminističkim tokovima koji su, razočarani dolaskom reganizma i tačerizma, odnosu marksizma i feminizma pristupali kroz metaforu „nesretnog braka” i nejednakog odnosa marksizma prema feminizmu, klase prema rodu i seksualnosti, muškaraca u pokretu prema ženama i homoseksualnim osobama. Opet, ovim se temama unekoliko drugačije pristupalo u drugim kontekstima, bilo da je riječ o državama Istočnog bloka ili Pokreta nesvrstanih (detaljnije o razvoju metafore braka u Bobičić 2020a).

U stvari, upravo ideja o jazu između marksizma sa jedne, i feminizma i homoseksualnog pokreta s druge strane, te odvajanje pitanja klasne eksploatacije od rodne i seksualne opresije, svoje korijene ima u kontekstu druge polovine 20. vijeka, specifično posljednje decenije pred pad evropskih socijalističkih država, i tadašnjim teorijskim pozicijama zapadnih ljevičarskih krugova. Ta se ideja potom prelila i u naredne decenije, i posebno tokom devedesetih, kada je nastajala kvir teorija koja se oslanjala na fukoovsku analizu, i čija je najpoznatija predstavnica Judith Butler, koja je izložila ovaj problem na izlaganju „Merely Cultural” (1997). U pitanju je, međutim, jedna od tri kvir struje (prema ovoj kategorizaciji), koju Bernini (2020, 56) naziva *radikalni konstruktivizam* i među čije predstavnike ubraja upravo Michela Foucaulta i Judith Butler.

Kada su u pitanju druge srodne ljevičarske tradicije, tema raskola nije bila u fokusu. Tako su na primjer, komunistkinje poput Aleksandre Kollontai holistički pristupale opštedruštvenoj i seksualnoj revoluciji – čak i kada su se najdirektnije sukobljavale sa konzervativnim drugovima. Ona i Clara Zetkin nikada izvor problema nisu vidjele u teorijskim postavkama marksizma, već u kontrarevolucionarnim težnjama među samim radništvom (detaljnije u Bobičić 2020b, 26–45). Takođe, već naposredno nakon teksta o „nesretnom braku”, teoretičarke poput Lise Vogel počele su razvijati teoriju socijalne reprodukcije⁵, koja je opet rod, seksualnost i klasu posmatrala kao gradivne konstituente neoliberalnog kapitalističkog sistema.

Ipak, i pored pozicioniranja teorijskog rascjepa u jasno određen politički i teorijski kontekst, tj. u kontekst angloameričkih marksističko-feminističkih krugova razočaranih u muške revolucionarne saborce nakon 1968. godine, otvoreno ostaje pitanje prakse u kojoj su upravo najveće komunističke i socijalističke partije, od sovjetske, preko francuske, njemačke, do kubanske, izdavale sopstvene revolucionarne ideje i potpale pod otvorenu homofobiju. Kako objasniti takve kontrarevolucionarne tendencije, u teoriji i u praksi?

Jedan mogući odgovor razvija Sherry Wolf u knjizi iz 2009. godine *Seksualnost i socijalizam: Istorija, politika, i teorija LGBT oslobođenja* (*Sexuality and Socialism: History, Politics, and Theory of LGBT Liberation*). Zanimljivo je kako, za razliku od rezigniranog zaključka koji izvode Lauritsen i Thorstad, Wolf radije bira da se suprotstavi onome što naziva „mitom o marksističkoj homofobiji”, što je i naslov jednog od centralnih poglavlja njene studije. Ona prije svega reaguje na uvriježeno mišljenje kako marksizam ignoriše pitanja o opresiji kako bi dao prioritet klasnoj eksploataciji. Prema njenom stavu, ove ideje zastupaju oni koji žele da odvoje klasu od opresije, i sami ih u stvari vide kao odvojene. *Mitski* je upravo to što se u ovim pristupima koje Wolf kritikuje u najboljem, marksizam prikazuje kao da pitanja seksualne opresije stavlja po

5 Teorija socijalne reprodukcije obuhvata različite tradicije, a njen razvoj se bilježi čak i prije Kampanje za nadnice za kućni rad (od 1972. i nadalje) i marksističke Debate o kućnom radu (od sedamdesetih). S tim u vezi vidi studiju Toupin L. *Wages for Housework* 2018.

strani dok se ne razriješi pitanje moći radničke klase. U najgorem, taj argument može ići i do toga da se marksiste optužuje kako su indiferentni ili bezosjećajni prema opresiji seksualnih manjina, napominje ona (Wolf 2009, 73). Njen se argument ne zasniva ni na kakvim novim istorijskim podacima u odnosu na ranije pomenute istorije, već na promjeni pozicije iz koje se posmatraju tačke revolucionarnih poleta u odnosu na kontrarevolucionarne udare. Ona zato kaže kako tretman homoseksualnih osoba pod Staljinovim i Maovim sistemima služi kao paravan da se sakriju ranija postignuća socijalističkih pokreta po pitanju seksualnih sloboda.

U stvari ona stavlja akcenat na to da: „Daleko od subordiniranja pitanja borbe protiv homofobije i transfobije klasnoj borbi, marksisti ne mogu zamisliti oslobođenje eksploatisanih bez oslobođenja opresovanih” (Wolf 2009, 75).⁶ Naime, ona objašnjava kako marksisti izvor rasne, rodne, seksualnih i drugih opresija lociraju unutar okvira kapitalističkih klasnih odnosa, jer se kapitalizam prema ovoj interpretaciji zasniva na privatizaciji reprodukcije. Njen ključni argument jeste da nedostatak sloboda u zemljama realnog socijalizma ne govori o previdima socijalizma prema opresovanima, već ukazuje na distancu između tih društava i „istinskog” (engl. *genuine*) socijalizma (isto, 77).

Još jedan važan dodatak ovom argumentu jeste to što Wolf nedostatak podrške, ili čak i aktivan rad protiv seksualnog oslobođenja od strane komunističkih partija tokom tridesetih povezuje i sa njihovim drugim politikama u kojima su se odricale osnovnih marksističkih praksi, kao što je to npr. bila podrška nacionalističkim ratovima, izdaja klasnih interesa radništva davanjem podrške buržoaskim partijama, i slično. Ovo je značajno jer se očitto pokazuje kako homofobija nikada nije izolovana od drugih aspekata rada ljevičarskih organizacija i partija. Ni u tom smislu pitanja roda i seksualnosti nisu samo dodatak nekim „supstancijalnijim” pitanjima.

Peter Drucker, jedan od najistaknutijih zapadnih kvir marksističkih teoretičara, u opsežnoj studiji *Izobličeno* (ili *Izopačeno*) (engl. *Warped*, Drucker 2015) dodatno objašnjava kontekst kraja 20. vijeka iz ugla kvir politika. On primjećuje izvjesnu paradoksalnost novijih postignuća LGBTIQ+ politika na Zapadu, koje se dešavaju u širem kontekstu poraza drugih progresivnih pokreta kao što su radnički, antiratni i drugi ljevičarski pokreti (Drucker 2015, 3). Iz ovdašnje perspektive može se u taj kontekst dodati i propast socijalističkih država u Evropi, te neokolonijalna neoliberalna globalna ekspanzija. Kako su LGBTIQ+ pobjede izvojevane u rastuće nejednakom, polarizovanom i nasilnom svijetu, argumentuje Drucker, to ostavlja traga i na same kvir zajednice i njihovi životi su zbog toga samo lošiji. Dakle, on upravo ističe paradoksalnost situacije u kojoj manjina LGBTIQ+ osoba u kapitalizmu nalazi sigurnost, dok većina i dalje živi u višestrukim opresijama. No i te pobjede su, kako Drucker dalje objašnjava,

6 „Far from subordinating the issue of fighting homophobia and transphobia to the class struggle, Marxists cannot conceive of the liberation of the exploited without the liberation of the oppressed.” (Wolf 2009, 75).

imale cijenu i za same kvir pokrete, koji su pretrpjeli procese „iskrivljavanja” (engl. *warping*) kako bi se prilagodili svijetu sve isfragmentiranije radničke klase, rodnog poretka ili javnog patrijarhata, intenzivne globalne hijerarhizacije i nejednakosti (isto, 7).

Što se tiče odnosa između kvira i ljevice, on primjećuje kako u posljednjih tridesetak godina nigdje radikalna ljevica nije odigrala tako značajnu ulogu u savremenim LGBTIQ+ borbama kao što je to bila uloga sovjetske i njemačke komunističke partije tokom dvadesetih godina prošlog vijeka, ili uloga tzv. nove ljevice u odnosu na lezbejsko i gej oslobođenje tokom perioda od 1968. do 1973, ili čak Revolucionarna radnička partija u Meksiku tokom početka osamdesetih (isto, 298). Ovaj je tekst objavljen prije skoro deceniju, pa se u međuvremenu mogu naći noviji primjeri poleta i jačanja ovih tipova savezništava, ili čak vraćanju kvira na pozicije koje mu u marksizmu pripadaju, kao u pobjedama ljevičarskih političkih opcija u Latinskoj Americi na izborima tokom 2021. i 2022. godine, koje su redom zasnovane kako na radničkoj tako i na feminističkoj i kvir emancipaciji (o ovim tendencijama detaljnije u novinskom žanru v. u Stuenkel 2022).

Peter Drucker ističe kako kvir pokretu trebaju savezništva, a kako bi ona postala efikasna, „širi, klasno utemeljeni i drugi društveni pokreti treba da budu kvirovani: otvoreni za kvir ljude, kvir vodstvo, kvir pitanja i kvir pristupe organizovanju” (isto, 354).⁷ Vрати li se korak unazad, na kritike koje iznose teoretičari proto-kvir marksizma iz druge polovine 20. vijeka, na tezu kako nema opštedruštvene revolucije i emancipacije bez homoseksualne (kvir) revolucije, podjednako važi i obratno. Tome nas uče konkretna iskustva homoseksualnih, a potom i kvir marksističkih saradnji već pun vijek. A kako bi se neprekidni tok uspona i padova konačno prekinuo, potreban je radikalni pristup koji će sa pozicije vrhovnog autoriteta ukloniti cis bijelog sposobnog radnika u punoj snazi. Kvirovanje ove figure, njeno umnožavanje do granice dok se i sama ideja predvodništva ne razloži u praksi, i ne okrene revolucionarnim kolektivima, zadatak je novih revolucija.

Kako se iz sažete skice istorije zapadnog marksizma nedvosmisleno pokazuje, ljevičarski pokret i komunističke partije nisu imuni od isključujućih i hijerarhizujućih struktura organizovanja i rada. S druge strane, ova istorija takođe pokazuje kako su ženski/feministički i homoseksualni/kvir pokreti u teoriji i u praksi tokom prethodnih vijek i po često bili avangardne snage koje su pozitivno uticale na omasovljavanje i razvoj ljevičarskih pokreta. I ne ulazeći u identitetske romantizacije pojedinih grupa unutar radničkih pokreta, riječ je prosto o njihovoj višestrukoj društvenoj izloženosti, te direktnom iskustvu ovih grupa da samo kroz revoluciju tijela i svijesti, i privatnog i javnog, može doći do revolucije cjelokupnog sistema.

7 „Queers need allies. To be effective allies for a queer politics, broader, class-based and other social movements need to be queered: opened up to queer people, queer leadership, queer issues and queer approaches to organising.” (Drucker 2015, 345)

3. (Post)jugoslovenski kvir marksizam

3.1. *Tri „talasa” feminizma i tri „talasa” kvira?*

Periodizacija kakvu su započeli Lauritsen i Thorstad ustalila se i u većini potonjih istorija homoseksualnosti i marksizma, o čemu će biti riječi u nastavku. Riječ je o periodizaciji koja gotovo istovjetnu paralelu nalazi u periodizacijama feminizma u tzv. tri talasa. Prvi talas se tako određuje kao period od druge polovine 19. vijeka do kraja Prvog svjetskog rata. U feminizmu je on obilježen borbama sifražetkinja. Potom nastupa jaz, i naredni se talas poklapa sa progresivnim pokretima iz šezdesetih godina prošlog vijeka, kada se i eksplicitno ustanovljava feminizam kao teorijska disciplina. Treći talas se vezuje za devedesete godine prošlog vijeka, poststrukturalističku razgradnju i pola i roda, te ustanovljavanje kvir teorije.

Kritike ovakve periodizacije su višestruke, a za ovaj je tekst posebno važno to što je takva modla pravljen prema obrascu zapadnih liberalnih feminističkih tokova, te je djelimično ili potpuno neupotrebljiva za druge kontekste, a da se ti konteksti nasilno i grubo ne pokušavaju prema njoj prekrojiti. Samo jedan ilustrativan primjer bi bilo jugoslovensko iskustvo ženske emancipacije. Komunistkinje, radnice, studentkinje Jugoslavije u međuratnom periodu su učestvovala u mnogobrojnim štrajkovima, kao i akcijama (tada ilegalne) Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), te se na taj način i pripremale za aktivno učešće u okviru Narodnooslobodilačke borbe. U toku rata pri NOB je osnovan Antifašistički front žena (AFŽ), kao organizacija koja je okupljala oko 100.000 borkinja, što je najveće učešće žena u antifašističkim vojskama Evrope onoga vremena. Rezultat ove revolucije očitovao se u formi najvećeg emancipacijskog skoka ka društvenom izjednačavanju žena Jugoslavije u svim njihovim građanskim pravima upravo nakon 1945, odnosno u periodu koji prema anglocentričnoj perspektivi predstavlja maltene prazan prostor stagnacije ženskih prava. Tako se trolasna periodizacija ne može primijeniti ni u mnogim drugim regionima (a čak je redukcionistička i u odnosu na angloameričko iskustvo) koji imaju svoje dinamike emancipacije i drugačije istorije, često usko vezane za antikapitalističke i antikolonijalne borbe.

Slična vrsta nedostatka pojavljuje se i u periodizacijama marksističke homoseksualne istorije koje polaze iz dominantno zapadnih perspektiva. Tako Lauritsen i Thorstad svoju istoriju ispisuju usred tzv. drugog talasa, kako bi napravili sponu sa izbrisanim prvim talasom borbi za seksualno oslobođenje ustanovljenih već vijek ranije. U prvom koraku oni paralelno govore o borbama njemačke socijaldemokratije i revolucionarnog Sovjetskog Saveza zato što su te dvije partije bile najuticajnije i najmasovnije u periodu Prve (1864–1876) i Druge internacionale (1889–1916). U prvoj deceniji nakon Oktobarske revolucije model SSSR-a postao je vodeći za pristup, kako se tada nazivalo, seksualnom oslobođenju i ženskom pitanju. Kako svoje istraživanje temelje na praksama ove dvije socijalističke sile, ovi autori uključuju i pogled sa Zapada i sa Istoka Evrope, prije svega zbog samih istorijskih tokova Prve i Druge internacionale, koje su se upravo zasnivale na međusobnom jačanju i podržavanju socijalističkih pokreta

široj Evropi. Šire od toga ne idu, pa se njihov pristup svakako može kritikovati zbog evropocentričnosti.

Osim toga, fokus na ove dvije partije dovodi ih u još jedan ćorsokak. Naime, tridesete sa dolaskom nacizma i staljinizma uzimaju se kao nagli prekid revolucionarnih težnji koje su bile otvorene i ka revoluciji seksualnosti, a da se ne ostavlja otvorenom mogućnost da su barem u drugim, čak i evropskim, kontekstima upravo tokom tridesetih godina možda stvarane drugačije teorije i prakse o pitanjima revolucionarnih pristupa seksualnosti (npr. anarhistički pokret u Španiji).⁸ Drugim riječima, bilo je komunizma i van centara, i van Njemačke i SSSR-a. Ironično, stoga, Lauritsen i Thorstad u jednu ruku vraćaju zaboravljenu istoriju, a u drugu i sami brišu druge perspektive kada kažu kako je Stounvol povratak gej pokreta za oslobođenje, jer iz svoje blokovski podijeljene vizure iz sedamdesetih godina niti imaju znanja niti su senzibilisani za pokrete koji su se bavili pitanjima seksualnosti i roda i „u međuvremenu” autonomno razvijali iza gvozdene zavjese, ili u državama Nesvrstanih.

I u knjizi simboličnog naziva *Crveno u dugi: seksualnost, socijalizam i LGBT oslobođenje* (engl. *The Red in the Rainbow: Sexuality, Socialism & LGBT Liberation*), Hannah Dee započinje narativ o istoriji LGBTIQ+ pokreta odlaskom u daleku prošlost, ukratko opisujući različite kulture još od antičkog doba. Potom se detaljnije zadržava na Engelsovoj studiji *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, zasnovanoj na pokušaju formulacije marksističke analize preistorijskih društava. U ovom svojevrsnom uvodniku autorka zasebna poglavlja posvećuje redom ključnim etapama susreta socijalizma i homoseksualnog pokreta u njihovim različitim fazama i nazivima, prije svega na Zapadu: usponu kapitalizma tokom 18. i 19. vijeka, „dvjema dušama socijalizma – reformi i revoluciji u Rusiji i Njemačkoj”, pobuni u Stounvolu i usponu novog pokreta, tačerizmu, AIDS krizi i rudarima koji su marširali na Prajdu. Knjiga se završava pitanjem da li je ovo gdje smo sada najbolje što se može (engl. *as good as it gets*) ili je pred kviirom svijet za osvojiti (engl. *a world to win*). Kako je već na osnovu strukture knjige jasno, perspektiva se sa šire evropske iz prvih poglavlja, od perioda druge polovine dvadesetog vijeka sužava na onu sa zapadne strane gvozdene zavjese.

3.2. Dekolonizacije u dva koraka – drugačije duge i decentralizacija znanja

Kada je riječ o širenju korpusa kvir marksizma po prostornoj ravni, odnosno dekolonizaciji kvira, prvi korak je bio uključivanje iskustava iz regiona globalnog Juga, kao u zborniku iz 2000. godine koji je uredio Peter Drucker *Drugačije duge* (*Different Rainbows*). U zborniku su zastupljeni prilozi iz Meksika, Brazila, Nikaragve, Južne Afrike, jugoistočne Azije, Indije, Kenije i Kine. U dvadeset

8 Nije rijedak slučaj da i marksistički orijentisane periodizacije potpadaju pod zabludu mitologizovanja simbolički potentnih istorijskih događaja kao manje ili više *sui generis* pokreta s jedne strane, ili naličja njihovih naglih ukidanja sa druge. Opet, primjer za to u ovdašnjem kontekstu jeste prvo zaboravljanje istorije AFŽ-a, potom mitologizacija njegovog formiranja i potom njegovog ukidanja odnosno transformacije u druge oblike organizovanja poput Konferencije za društvenu aktivnost žena.

godina od početaka dekolonizovanja kvira, i u zapadnoj akademskoj zajednici ovaj je proces sada već postao konstitutivni dio kvira. Vrlo ilustrativno se to može vidjeti već na osnovu temata i priloga skorašnjih brojeva uticajnog časopisa *A Journal of Lesbian and Gay Studies (GLQ)*, koji su posvećeni različitim kvir iskustvima i teorijama, jer je dekolonijalizam postao aktivna uređivačka politika časopisa.

Drugi korak dekolonizacije prevazilazi deskriptivni nivo i nadgrađuje kvir kroz rekonceptualizaciju samih kvir pojmova tako da oni više ne predstavljaju analitički aparat preuzet iz zapadnih intelektualnih krugova, koji se potom pokušavaju ugurati u trotalasnu periodizaciju. Posebno je u tom smislu važan i za ovdašnji kontekst, ali bi i globalno mogao biti vrlo koristan, otklon od antikomunističkog odnosa prema iskustvima socijalizma. Antikomunistička vizura nekritički socijalističke emancipatorske prakse kontraidealizuje (u odnosu na nostalgичne romantizacije realsocijalizama) i svodi na liberalnu karikaturu „totalitarizama”. U kontekstu trodecenijske tranzicije postsocijalističkih regiona istočne Evrope obilježene porastom desnice, sistemskim siromaštvom, urušavanjem državne infrastrukture stanovanja, zdravstva, obrazovanja, antikomunistički narativ se sve jasnije razobličava kao neokolijalni pokušaj da iz sjećanja ovog regiona izbriše svako sjećanje na socijalizam, kamoli da mu se kreativno kritički pristupi u odnosu na njegove uspone i padove.

Međutim, sve je veći broj teoretičarki i teoretičara ljevičarske provenijencije koje se vraćaju istraživanju socijalističkog perioda, kao formi dekolonizacije marksističkog znanja i inspiraciji za jačanje savremenih antikapitalističkih pokreta u regiji. Kada je u pitanju dekolonizacija kvir marksizma iz perspektive koju sam određuje kao „istočnoevropsku”, i pod kojom podrazumijeva ponovno isčitavanje teorijskih tekstova nastalih u okviru sovjetske misli i drugih država tzv. Istočnog bloka (dok je i sam autor iz Rumunije), pionirska studija Bogdana Pope *De-centriranje kvir teorije: Komunistička seksualnost u procesu tokom i nakon Hladnog rata (De-centering queer theory: Communist sexuality in the flow during and after the Cold War)* (2021) dala je ogroman doprinos, i otvorila vrata potencijalno širokom novom polju istraživanja. Riječ je o doista originalnom tekstu, koji naglavačke izokreće dosadašnje postulate kvir teorije, koje su bile uvriježene kroz zapadni analitički aparat. U nastojanju da se uspostavi razgovor između kvir teorije iz Sjeverne Amerike i teorijskih i umjetničkih svjetova Istočne Evrope, Popa koristi građu i alate sovjetskih teoretičara, potom analize primjenjuje na filmove i književnost nastalu u tzv. Istočnom bloku. Nastojanje autora jeste da u kvir teoriju uključi ili kako slikovito kaže „ulije” istorijskomaterijalistički metod.

U prvom segmentu studije Popa kontrastira koncept „produktivnog tijela”, razvijenog na osnovu sovjetskih i avangardnih teorija vodećih figura Proleterskog kulturnog pokreta (Proletkult), Alexandra Bogdanova i Borisa Arvatova, sa konceptom „roda” koji je formulisan tokom hladnoratovskog perioda. Za razliku od termina „rod”, koji je opterećen blokovskim kontekstom u kojem nastaje i podrazumijeva brisanje komunističkih koncepcija tijela nastalih u tzv. Istočnom bloku, Popa ističe produktivistički pristup tijelima i seksualnosti, gdje se tijelo ne

shvata individualistički, već kao nedovršeni proizvod dijalektičkog procesa na putu ka komunizmu. U drugom dijelu studije, autor se okreće samom propitivanju izvora kvir teorije kao liberalnih i kako ih naziva „antikomunističkih”, nastalih u kontekstu blokovske podjele svijeta. Padom državnog socijalizma krajem 1980-ih godina došlo je do gubljenja marksističke misli iz ishodišta kvir teorije, čiji pristup, prema Popi, nije „eksplicitno antikapitalistički”. Popin odgovor na ovaj problem jeste transformacija kvir teorije uvođenjem izbrisane epistemologije sovjetskog marksizma.

Ova je studija zato zanimljiva jer je prva koja se ne zasniva na analizi položaja homoseksualnih osoba u okviru različitih tipova realsocijalizma, već se trudi da reinterpretira teorijske tekstove koji se bave odnosom seksualnosti i marksizma, a koji spadaju u do sada uglavnom nepoznat korpus sovjetskih i različitih istočnoevropskih tekstova. Zbog tog pomjeranja perspektive i komparativnog pristupa pojmovima poput roda i tijela, autor uspijeva da osmisli nove pojmove, kao i da ponudi nov pogled na istoriju kvir marksizma. Zanimljivo bi bilo vidjeti slične studije koje bi polazile od teorijskih tekstova napisanih na drugim jezicima i kontekstima, u tom smisu i SFRJ produkcija sa svojim „nesvrstanim” položajem i originalnim teorijskim tradicijama, može biti zanimljivo područje istraživanja.

3.3. *Kvir marksizam u postjugoslovenskom kontekstu*

Kada je riječ o skorijim istraživanjima koje se bave istorijom homoseksualnosti na prostoru SFRJ, posebno se izdvaja doktorska disertacija Franka Dote „Javna i politička povijest muške homoseksualnosti u socijalističkoj Hrvatskoj” (2017). Mada njegova studija ne polazi sa marksističkih stanovišta, zanimljivo je kako autor već u pregledu prethodnih istraživanja istorije homoseksualnosti u državama realnog socijalizma poput SSSR-a kritički primjećuje svojevrsno hladnoratovsko pojednostavljivanje i svođenje tih društava na konzervativna, i imanentno seksualno represivna. Osim toga, on zapaža kako: „Još jedan važan razlog zašto se održala slika socijalističkog seksualnog puritanizma i statične sveprožimajuće homonegativnosti nedostatak je monografskih studija u usporedbi s obimnom historiografskom produkcijom o glavnim zemljama Zapada” (Dota 2017, 22). I pored toga, dodaje kako je iz ugla evropske homoseksualne istorije srednja i istočna Evropa „siva tačka”, sa izuzetkom Njemačke Demokratske republike i SSSR-a.

Nasuprot ovakvim stanovištima, Dota radije bira liniju teoretičarki kao što su Kristen Ghodsee i Kateřina Lišková, koje izbjegavaju stereotipne zapadocentrične poglede na istoriju seksualnosti u državama realsocijalističkog tipa, srednje i istočne Evrope druge polovine 20. vijeka. Zbog toga se ovaj autor zalaže za oprez u tome šta se u različitim kontekstima uzima kao mjerilo seksualne liberalnosti i permisivnosti (Dota 2017, 16–19). Dakle, već u samoj postavci istraživanja autor se opredjeljuje za nijansiran pristup svim društvenim kontradikcijama koje su uticale na položaj homoseksualaca u socijalističkoj Hrvatskoj, čime upravo doprinosi osvjetljavanju perioda koji je od višestrukog interesa i za buduća kvir marksistička istraživanja.

Dota se bavio i istraživanjem primarnih izvora o presudama donošenim tokom Narodnooslobodilačke borbe i potom tokom FNRJ i SFRJ, kako bi došao do konkretnih slučajeva osuđenih gejeva. On pažljivo prati istoriju socijalističkih pristupa homoseksualnosti od poslijeratnih godina kada su se javile dvije kontradiktorne tradicije. S jedne strane je savezno Ministarstvo pravde sa partijskom i pravosudnom elitom na čelu predložilo potpunu dekriminalizaciju istopolnih odnosa, što je unijeto i u predlog Krivičnog zakonika. Kako Dota na osnovu izvora rekonstruiše, odluka radne grupe Ministarstva pravosuđa da homoseksualnost bude dekriminalizovana vođena je idejom „sužavanja opsega pojma seksualnog morala tako da se iz njega isključe prijestupi koji ne ugrožavaju ničiju osobnu slobodu ili tjelesni integritet, u kojima nema stvarne žrtve već su se u kaznenom pravu našli kao proizvod buržujske tradicije, kako ju je tumačilo ‘učenje marksizma-lenjinizma’”. Međutim, kada je predlog dalje poslat na stotinu mjerodavnih adresa reakcije na dekriminalizaciju su bile različite, ali Dota notira kako je najviše bilo primjedbi i neslaganja (Dota 2017, 103–104). Pored svih primjedbi na kraju je prelomilo to što je Ministarstvo unutrašnjih poslova homoseksualce predstavljao kao kriminalce, i vršilo pritisak da oni i dalje budu kažnjavani. Pod tim pritiskom homoseksualnost je nastavila da se definiše kao kazneno djelo, ali je smanjena maksimalna kazna na dvije godine zatvora i uvedena mogućnost uslovne kazne (koje od tada počinju prevladavati u odnosu na kazne zatvora) u zakonu koji je stupio na snagu 1951, dok lezbejski odnosi više nisu bili dijelom kaznenog zakonika. Član 186. Krivičnog zakona FNRJ je nakon revizije iz 1959. smanjio kaznu na do godinu dana (Dota 2017, 124–137). U narednoj fazi u nekoliko republika SFRJ u Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Vojvodini 1977. homoseksualnost je dekriminalizovana. U drugim republikama su postojale različite pravne tendencije, te je dekriminalizacija homoseksualnosti uglavnom nastupila tokom devedesetih godina prošlog vijeka.

Osim ove akademske studije, Gavrić i Čaušević su takođe objavili kraću, publicističku studiju *Od demedikalizacije do istopolnih brakova. Novija istorija homoseksualnosti i transrodnosti Balkana* (2020), koja se prije svega bavi trodecenijskim periodom od 1990. kada je Svjetska zdravstvena organizacija ukinula homoseksualnost sa liste bolesti do pandemijske 2020. godine. Oni takođe počinju od socijalističkog konteksta, naslanjajući se prije svega na Dotino istraživanje, kako bi se potom fokusirali na savremene pravno-političke prakse odnosa prema LGBTIQ+ zajednicama. Poseban segment publikacije posvećuju i počecima gej i lezbejskog aktivizma tokom osamdesetih godina, kao vrlo važne struje progresivnih pokreta. (Ova istorija je takođe od značaja za savremeni kvir marksizam jer se od tada jedan dio gej-lezbejskog pokreta razvio u liberalnom pravcu, ali drugi dio tih pokreta je do danas vrlo aktivan u ljevičarskim pokretima). Kada je riječ o SFRJ, u uvodu autori eksplicitno zauzimaju poziciju prema kojoj: „Jugoslaviju nismo predstavili kao izrazito totalitarnu državu u svom odnosu prema homoseksualnosti, jer činjenice koje smo sakupili i ovdje predstavili ne potvrđuju tu tezu. Izbjegavali smo romantizaciju priče o Jugoslaviji ali i njenu jednostranu kritiku, posebno onu koja dolazi iz etnonacionalističkog diskursa nakon njezinog raspada” (Gavrić i Čaušević 2020, 10). Dakle, i kada je njihov pristup u pitanju zauzima se pozicija koja pokušava da opiše realnosti

gej i lezbejskih iskustava kao i progresivnih pokreta u njihovoj kompleksnosti, nego da kontekst jugoslovenskog socijalizma svede na revizionistički prikaz samoupravnog socijalizma.

Ovakve nijansirane istorije homoseksualnosti ne polaze iz marksističke pozicije, već imaju drugačije ciljeve, ali ako se vratimo na komentar Franka Dote o tome da je istorija homoseksualnih zajednica sa ovih područja nepoznanica, a uzevši u obzir kako su te zajednice tokom druge polovine 20. vijeka živjele u jednom socijalističkom sistemu, važno je i iz ugla savremenog kvir marksizma dobiti uvide i u ovaj tip realnog istorijskog iskustva.

Pored tog aspekta ovdašnjeg kvir feminističkog marksizma koji je usko vezan za socijalističku prošlost i misao, ako se posmatra šire, ljevičarske tendencije u posljednjih nekoliko godina sve su raznovrsnije. Kako primjećuje i Bojan Bilić na kraju zbornika *Sestrinstvo i jedinstvo*: „Ovaj epilog stoji na kraju četvrtog zbornika o politici aktivizma na (post)jugoslovenskom prostoru (Bilić & Janković, 2015; Bilić, 2017; Bilić & Kajinić, 2017a). Tokom poslednjih šest godina više od pedeset autora i autorki formirali su afektivno-epistemičku zajednicu koja dokumentuje i analizira inkluzivne, levo orijentisane aktivističke inicijative u postjugoslovenskim zemljama, a ponekad im možda otvara i nove perspektive.” Među tim različitim aktivističkim inicijativama koje su u svom radu povezivale kvir, feminizam i ljevicu su Queer Beograd Collective (detaljnije u: Bilić i Dioli 2016), Zazor kolektiv (detaljnije u: Bobičić 2022), inicijativa „Kvirovanje Crne Gore” (Brković 2016), i slične.

Za ovdašnji kontekst dekolonizacije, kvir marksističke teorije istraživanja perioda jugoslovenskog samoupravnog socijalizma višestruko su značajna, i posebno zato što u svojim analizama ne potpadaju pod krajnosti idealizacije s jedne, ili demonizacije s druge strane. Međutim, u smislu dekolonizacije teorijskog znanja ova istraživanja predstavljaju prvi korak, jer se uglavnom zadržavaju u oblastima istoriografije, antropologije i prava. Uzevši u obzir kako je i prelomna studija Bogdana Pope objavljena tek prošle, 2021. godine, može se pretpostaviti da će uticaj ove struje uskoro inspirisati i postjugoslovensku kvir marksističku teoriju.

Osim tog uticaja, ovdašnja kvir teorija lijeve provenijencije u bliskom je odnosu sa savremenim ljevičarskim feminističkim strujama, koje takođe gotovo paralelno prolaze kroz oba pravca dekolonizacije – istoriografsko istraživanje i teorijsko preosmišljanje marksističkih pojmova u današnjem ključu. Primjer za tu vrstu saradnje je uređivačka politička i aktivistička saradnja oko portala *Slobodni filozofski*, Subversive festivala, Multimedijalnog izdavaštva iz Zagreba i sličnih inicijativa. Tako se na portalu *Slobodni filozofski* paralelno mogu naći tekstovi o kvir teoriji, teoriji socijalne reprodukcije i jugoslovenskom socijalističkom nasljeđu iz ženske perspektive. Logično je očekivati da će sljedeći korak u pravcu ove teorijske razmjene biti koncipiranje novih kvir marksističkih pojmova inspirisanih teorijama jugoslovenskog samoupravljanja, jugoslovenskog samoupravnog pristupa ženskom pitanju ili socijalističkog feminizma jugoslovenskog tipa (detaljnije o ovim feminističkim tokovima u Bobičić, 2020b).

Dobar primjer tekstova koji bi se mogli podvesti pod ovaj tek nastajući korpus postjugoslovenskog kvir marksizma jesu dva teksta objavljena upravo na portalu *Slobodni filozofski* Line i Mie Gonana „Transfobija i ljevica” (2018) i Nine Čolović, Line i Mie Gonan „Feminizam i transfobija” (2020). Tekstovi su nastali kao odgovor na najskoriji jaz između ljevice i trans pokreta s jedne strane, odnosno između tzv. trans isključujućeg radikalno feminističkog (TERF) i trans pokreta s druge. Njihov pristup se tako gradi u dvostrukoj opoziciji prema transfobnoj ljevici, koja odbija da uoči strukturalnost Erosa, rečeno Mielijevim jezikom. I u odnosu na konzervativne struje feminizma, koje u **biologizmu** pronalaze opravdanje za isključivanje trans žena. Karakteristično za kvir marksistički pristup ovih autorki jeste to što kapitalističku eksploataciju ne odvajaju od rodne opresije, pozivajući se na osnovne postavke teorije socijalne reprodukcije. Potom, one vrlo kritički pristupaju ideji o jedinstvu radničke klase i određenju subjekta borbe u odnosu na njegov položaj u procesu proizvodnje. Takođe, kritikuju i tendencije radničkog marksističkog pokreta da umanjuje i na sekundarno mjesto postavlja borbu za kvir i feminističku emancipaciju. Te sumiraju kako: „Kvir politika, stoga, ne može biti politika asimilacije u radničko pregovaranje s kapitalom na terenu kapitala, nego mora biti usmjerena protiv samog kapitala” (Gonan i Gonan, 2018).

4. Zaključak

Ključne tačke homoseksualne i kvir marksističke istorije, skicirane u ovom tekstu, pokazuju kako je istorija revolucija iz 20. vijeka bila umnogome kompleksnija i u odnosu na revolucionarno tijelo i u odnosu na revolucionarni duh, kada se u obzir uzmu iskustva koja nisu samo cis muška radnička (u smislu rada u javnoj sferi). Marksizam se tokom prethodnih stotinjak godina iznova vraćao na teorijsko i praktično pitanje odnosa ovih aspekata, i svaki put je zaključak bio nužna međusobna uslovljenost borbi za rodnu, seksualnu i opšt društvenu emancipaciju.

Ali kao što revoluciju podjednako opisuje internacionalni prikaz muških radnika i ponosni homoseksualac sa zvijezdom na zastavi, kao i grupe pobunjenih radnica, tako i kvir marksizam takođe ima višestruke istorije. Decentralizacija kvira podjednako je važna za ovaj pokret, kao što je kvirovanje važno za marksizam. Kritika neokolonijalnog pristupa kvir istoriji tako postaje novo uzbudljivo polje teorijskog promišljanja i aktivističke operacionalizacije, a postjugoslovenski kvir marksizam u povelju je i živo polje razmjene ljevičarske teorije i prakse.

Literatura

- Bernini, L. (2020). *Queer Theories: An Introduction. From Mario Mieli to the Antisocial Turn*. London and New York: Routledge.
- Bilić, B. (2018). Epilog: Sakupljanje fragmenata: Ka postjugoslovenskim aktivističkim arhivama. U: Bilić, B. i Radoman M. (ur.). *Sestrinstvo i jedinstvo*.

- (Post)jugoslo/avenski lezbe/ijski aktivizam. Novi Sad: Mediterran Publishing (245–260).
- Bilić, B. i Dioli, I. (2017). Queer Beograd Collective: S one strane identitetskog aktivizma u Srbiji i na postjugoslovenskom prostoru. U: Bilić, B. i Kajinić, S. *Na raskršću opresija: intersekcionalnost & LGBT aktivizam u Hrvatskoj i Srbiji*. Beograd: Centar za kvir studije (147–167).
- Bobičić, N. (2020a). „Feminizam i marksizam: metafore braka (od 1979. do danas).” *Antropologija* 20(1): 9–26.
- Bobičić, N. (2020b). *Jugoslovenski socijalistički feminizam u odnosu na savremene teorije nastale na presjeku pitanja klase i roda*. (doktorska disertacija) Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Bobičić, N. (2022). Queer, Feminismus und die Linke im postsozialistischen Jugoslawien. In: *Bite Back! Queere Prekarität, Klasse und unteilbare Solidarität*, ed. Lia Becker, Atlanta Ina Beyer & Katharina Pühl. Berlin: RLS.
- Butler, J. (1997). Merely Cultural. *Social Text* 52/53: 265–277.
- Brković, Č. (2016). *Platforma inicijative Kvirovanje Crne Gore*. Podgorica: Kvir Montenegro. https://rosalux.rs/wp-content/uploads/2022/04/103_kvirovanje_crne_gore_-carna_brkovic_kvirovanje_2016.pdf
- Čolović, N., L. Gonan i M. Gonan. (31.12.2020). Feminizam i transfobija. *Slobodni filozofski*. <http://slobodnifilozofski.com/2020/12/feminizam-i-transfobija.html>
- Dee, H. (2010). *The Red in the Rainbow: Sexuality, Socialism and LGBT Liberation*. London: Bookmarks Publications.
- Dota, F. (2017). *Javna i politička povijest muške homoseksualnosti u socijalističkoj Hrvatskoj (1945. – 1989.)*. (doktorska disertacija) Beograd: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Drucker, P. (01.04.2022). Queer Marxism. *Historical Materialism*. <https://www.historicalmaterialism.org/reading-guides/queer-marxism-peter-drucker>
- Drucker, P. (2000). Reinventing liberation: Strategic questions for lesbian/gay movements. In Drucker P. (ed.). *Different Rainbows*. London: GMP (207–220).
- Drucker, P. (2015). *Warped: Gay Normality and Queer Anti-Capitalism*. Leiden & Boston: Brill.
- Floyd, K. (2009). *The Reification of Desire. Toward a Queer Marxism*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Gavrić, S. i Čaušević J. (2020). *Od demedikalizacije do istopolnih brakova: Novija istorija homoseksualnosti i transrodnosti Balkana*. Sarajevo: buybook.
- Gonan, L. (2018). Predgovor. U: Gonan, L. (ur.). *Nepomirljivo. Radikalni kvir protiv roda, države i kapitala*. Zagreb: Multimedijalni institut (7–14).
- Gonan, L. i M. Gonan. (31.12.2022). Feminizam i transfobija. *Slobodni filozofski*. <http://slobodnifilozofski.com/2020/12/feminizam-i-transfobija.html>
- Haas, R. (2004) Utopia Aborted: May ‘68 in the Philosophy of Guy Hocquenghem. *Journal of the Western Society for French History* 32: <http://hdl.handle.net/2027/spo.0642292.0032.023>

- Healey, D. (2001). *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hocquenghem, G. [1972] (2018). Revolucija želje. U: Gonan, L. (ur.). *Nepomirljivo. Radikalni kvir protiv roda, države i kapitala*. Zagreb: Multimedijalni institut (36–43).
- Hocquenghem, G. [1973] (2018). Uništimo seksualnost. U: Gonan, L. (ur.). *Nepomirljivo. Radikalni kvir protiv roda, države i kapitala*. Zagreb: Multimedijalni institut (75–83).
- Hocquenghem, G. [1974] (2022). *Gay Liberation after May '68*. Durham and London: Duke University Press.
- Hocquenghem, G. [1978] (1993). *Homosexual Desire*. Durham and London: Duke University Press.
- Lauritsen, J. and Thorstad D. (1974). *The Early Homosexual Rights Movement (1864–1935)*. New York: Times Change Press
- Mieli, M. [1977] (2018). Sublimacija Erosa u radu. U: Gonan, L. (ur.). *Nepomirljivo. Radikalni kvir protiv roda, države i kapitala*. Zagreb: Multimedijalni institut (44–53).
- Popa, B. (2021). *De-centering queer theory: Communist sexuality in the flow during and after the Cold War*. Manchester: Manchester University Press.
- Stuenkel, O. (27.01.2022). Latin America's new pink tide faces a difficult balancing act. *The New Statesman*. <https://www.newstatesman.com/world/americas/south-america/2022/01/why-latin-americas-new-pink-tide-doesnt-guarantee-sweeping-progress>
- Toupin, L. (2018). *Wages for Housework*. London: Pluto Press.
- Wolf, S. (2009). *Sexuality and Socialism. History, Politics, and Theory of LGBT Liberation*. Chicago: Haymarket Books.